

AZ ÁTALAKULÁS ÉVSZÁZADAI

Egy kora középkori telepkutatási projekt bemutatása¹

TAKÁCS MIKLÓS

Településrégészeti kutatócsoportunk 2013. január 1-jén alakult. Létszámunk tíz fő: nyolc régész és két geokémikus.² Kutatócsoportunk azon céllal alakult, hogy feldolgozzunk húsz, az előző két évtized nagy kiterjedésű ásatásai során feltárt, 8–11. századi települést. A feldolgozó munka nemcsak a programba bevont telepfeltárások objektumainak és leleteinek minél alaposabb elemzését foglalja magában, hanem az adott közösség életmódjának és egykori környezetének a vizsgálatát is.

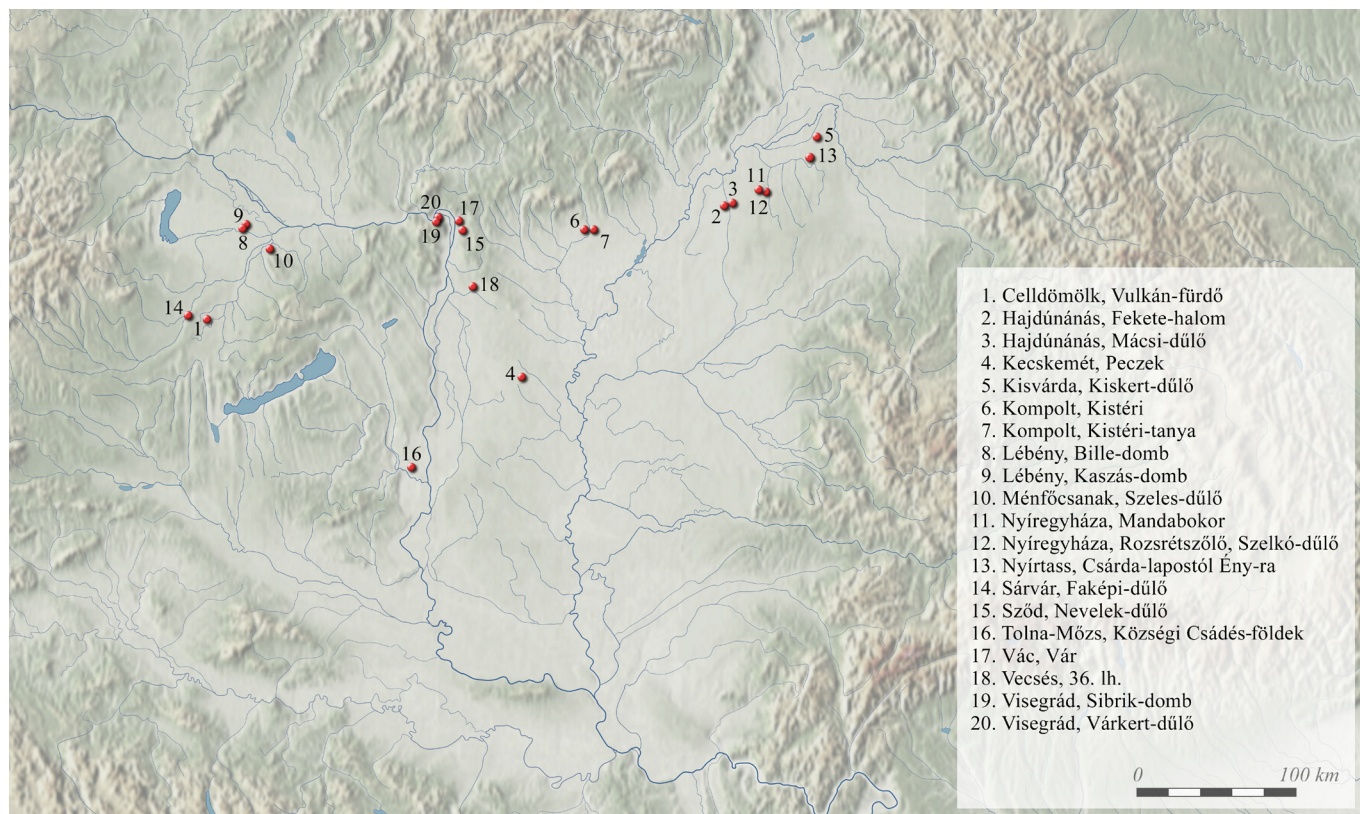
Kutatócsoportunk megalakítását az avar és korai Árpád-kori településrégészet sajátos magyarországi helyzete indokolta. A népvándorlaskor régészetének egyik negatív hagyománya a telepfeltárások másodlagos jelentőségét valló, bár írott formában csak ritkán dokumentálható nézet. Kialakulásának hátterében az állhatott, hogy a telepátásokon kevésbé látványos leletek szoktak előkerülni, mint a gazdagabb sírok kibontása során. Vitán felül áll azonban, hogy a települési objektumok és a betöltésükből származó, rendszerint nagy tömegben előkerülő, „egyszerű” leletek alapvető és nélkülözhetetlen forrásértékkel bírnak. Elsősorban ilyen adatok alapján lehet rekonstruálni a középkori ember hajlékát, településeit, szűkebb természeti környezetét, megtelepedésének módját és mindezen keresztül életmódját is. Fokozott a kérdések jelentősége a 8–11. század esetében, amikor átalakulások sora zajlott le a Kárpát-medencében. Ezek az események, az Avar Kaganátus felbomlásától a honfoglaláson át a magyar állam megalapításáig, máig meghatározzák Magyarországot és a magyar nép történetét.

A telepfeltárások elemzését sürgetik az utóbbi két és fél évtizedben kivitelezett mentőásatások is, amelyek során rohammunkában számos nagy területű, koraközépkori telepet sikerült feltárni és dokumentálni. Óriási, és a korábbi évtizedek adatmennyiségét nagyságrendekkel meghaladó lelet-, illetve információ-tömeg gyűlt össze, ez azonban csak a megfelelő alaposágú elemző- és értékelő munka után válhat valódi ismeretanyaggá. A feltárt hektárok sorával, települési objektumok százaival és a bennük kibontott apró leletek ezreivel jellemezhető lelőhelyek feldolgozása során számos nehézséggel kell megküzdeni, különösen a munka első fázisa, az adatfelvétel és -rendszerezés során. Vitán felül áll ugyanakkor, hogy éppen ez az adatmennyiség biztosít lehetőséget arra, hogy egy-egy objektum szűkre szabott elemzése helyett nagyobb egységekre, egy-egy településrészre vagy a település egészére forduljon a kutatás figyelme. A hagyományos régészeti elemző módszerek mellett változatos természettudományos vizsgálatok is alkalmazásra kerültek az egykori életmód és természeti környezet pontosabb rekonstrukciójához.

Ilyen távlatú kérdések megválaszolása érdekében már érdemes megfogalmazni egy nagy volumenű kutatási projektet, amely nemcsak a szinte félelmetes nagyságú adathalmaz egy részének a feldolgozását, hanem a 8–11. században, azaz a koraközépkori átalakulás évszázadaiban itt élt lakosság életmódjának mélyebb megismerését is megcélozza. (A kutatási programba bevont lelőhelyek pontos nevét, fekvését lásd a térképen – 1. kép.)

¹ Készült az OTKA 104533-as számú, „Az átalakulás évszázadai – települési struktúrák, települési stratégiák a Kárpát-medence központi részein a 8–11. században” című kutatási program keretei között.

² Bajkai Rozália, Merva Szabina, Vaday Andrea (MTA BTK Régészeti Intézete); Gherdán Katalin (Miskolci Egyetem), Pap Ildikó Katalin (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum), Petkes Zsolt (MTA BTK Történettudományi Intézet, Magyar Őstörténeti Témacsoport), Rácz Tibor Ákos (Ferenczy Múzeum, Szentendre), Takács Melinda (Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola), Tóth Mária (MTA CSFK Földtani és Geokémiai Intézet). A kutatócsoport vezetője Takács Miklós (MTA BTK Régészeti Intézete).

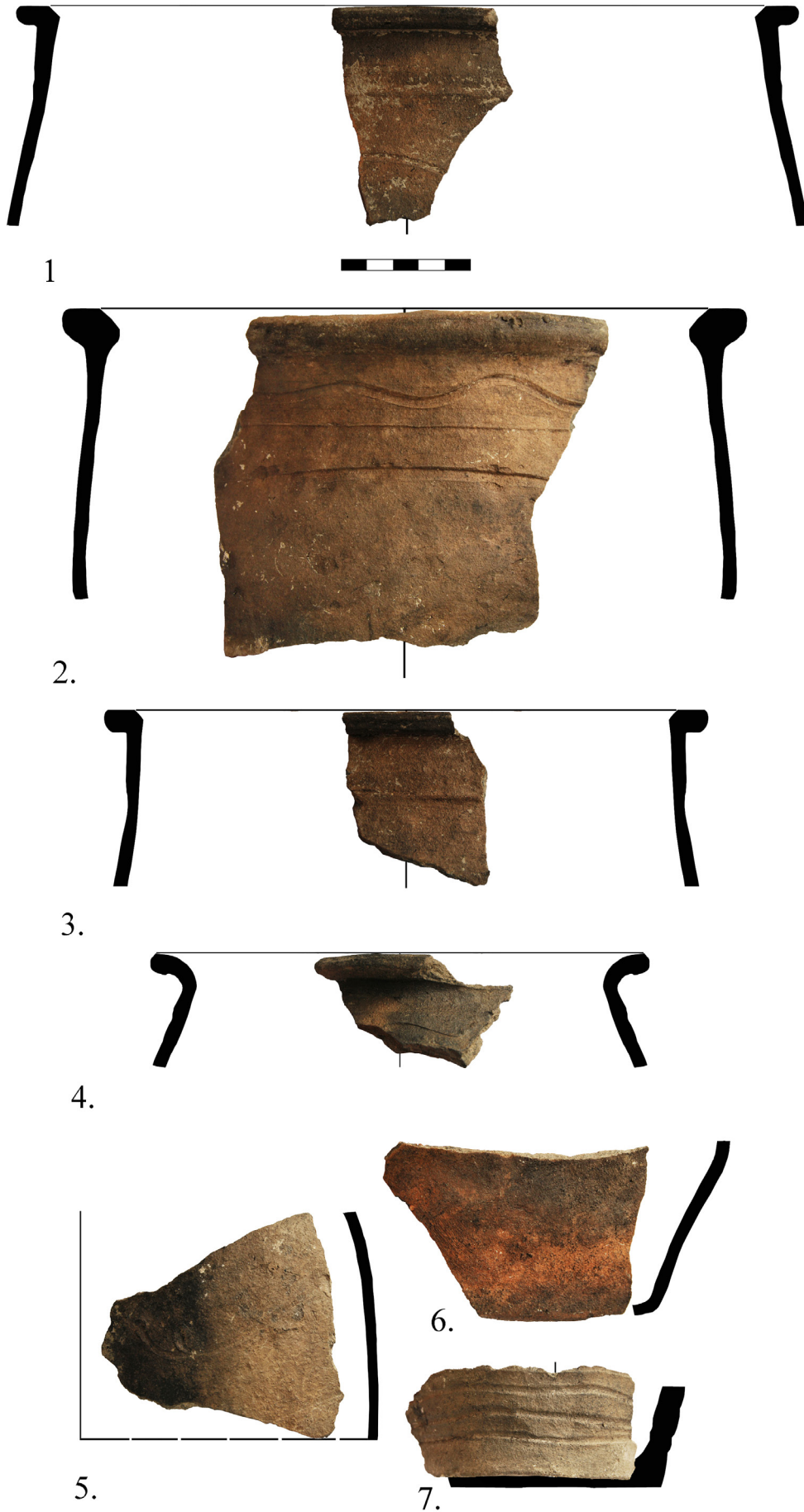
1. kép: A Kárpát-medence térképe a projekt során feldolgozásra kerülő lelőhelyek jelölésével (rajz: Ősi Sándor)

Kutatásunkban fontos szerepet játszik a település és az azt körülvevő táj kölcsönhatásának elemzése éppúgy, mint egy-egy adott mikrorégió paleoökológiai adottságainak feltérképezése. Ahhoz, hogy valós összetettségében értelmezhesük a kora középkori településeket, nélkülözhetetlennek tartjuk a geomorfológiai, paleoklimatológiai, geohidrológiai, talajtani és paleovegetációs adatok gyűjtését is. Mindezek segítségével a kutatott lelőhelyek településtörténeti potenciálját igyekszünk felmérni mind a lelőhely, mind pedig az azt körbevevő táj vizsgálatával.

A csoport több tagja számára is központi kérdés a feldolgozásra kiválasztott telepfeltárások kronológiájának tisztázása, különösen a lelőhely-feldolgozás első fázisában. A precíz településtörténeti keretek kialakítása iránti igényen túl a 8–11. század fentebb utalt, bonyolult eseménysora is indokolja az időrend részletes elemzését. Bajkai Rozália két hajdúnánási és az egyik nyíregyházi lelőhely esetében a késő avar korra, tehát a 8–9. századra keltezhető kerámiát vizsgálja részletesen. Célja, hogy a kapott eredmények alapján, összehasonlító elemzéssel egy regionális időrendet dolgozzon ki, különös tekintettel az Avar Kaganátus megszűnését követő, zűrzavaros 9. századra. Takács Melindával közösen végzi a Nyíregyháza-Rozsrétszőlő-Szelkő-dűlői lelőhely feldolgozását, ahol a leletek tanúsága szerint késő avar kori és Árpád-kori települési

2. kép: Nyíregyháza-Rozsrétszőlő-Szelkő-dűlői lelőhely légifelvételen (fotó: Balázs Attila)

3. kép: Ménfőcsanak, Szeles-dűlői bogrács- és fazéktörödékek (rajz, fotó, táblaszerkesztés: Merva Szabina)

Takács Miklós • Az átalakulás évszázadai

réteggel is számolnunk kell. Takács Melinda kisvárdai és nyírtassi lelőhely-feldolgozásai során is a kronológia elemzése az egyik központi kérdés. Merva Szabina a Ménfőcsanak-Szeles-dülői és a Lébény-Bille-dombi telep koraközépkori fázisát dolgozza fel. Emellett a több évtizede zajló Visegrád-Várkert-dülői telepfeltárás 8–9., illetve 10–11., avagy 8–11. századi részének a feldolgozására is vállalkozik.³ Részt vesz az új Visegrád-Sibrik-dombi feltáráson is, mely szintén a terület államalapítást megelőző időszakának megismeréséhez szolgál jelentős adatokkal. Főként ez utóbbi lelőhely alapján foglalkozik a kontinuitás kérdésével, a 9–10. századi telepek azonosításának problémájával. Pap Ildikó Katalin pedig Vas megyében vizsgálja a kronológiát több nagy felületű, 9–10. századi és kora Árpád-kori megelőző ásatás kerámiaanyagának bevonásával. Igyekszik elkülöníteni a régió 10. századi edényművességének a jellegzetességeit, a 9–12. század között folyamatosan lakott Sárvár-Faképi-dülői lelőhely leletanyagára támaszkodva. Rácz Tibor Ákos a váci vár 9–11. századi anyagát vizsgálja, nemcsak a kerámiát, hanem a gazdag fém- és kőanyagot is. Végezetül a Kompolt község határában feltárt lelőhelyek különösen alkalmasak annak az elemzésére, milyen mértékben élte túl az avar lakosság a Kaganátus bukását a 8–9. század fordulóján. E kérdést Vaday Andrea és e jelentés írója is elemzi, a gazdag edényanyag alapján.

Kutatásaink jelen fázisának másik súlyponti kérdése a feldolgozásra kiválasztott települések, településrészek szerkezete. Bajkai Rozália a hajdúnánási avar kori települések belső szerkezeti tagolódását a megtelepedési folyamat és az úgynevezett háztartások szempontjából vizsgálja. Takács Melindával közösen a már említett nyíregyházi telep szerkezetét a két időrendi réteg szétválasztásával értelmezik. Pap Ildikó Katalin a celldömölki kora Árpád-kori település alapján az adott területre a 10. század közepén-végén érkező új népesség településének sajátosságait vizsgálja. Rácz Tibor Ákos egy-egy szödi és vecsési lelőhely alapján elemzi az Árpád-kori települési struktúra sajátosságait, különös tekintettel szállásterű kistelepek problematikájára. Petkes Zsolt egy-egy kecskeméti, illetve Tolna-mőzsi feltárás alapján közelíti meg a 10–11. századi telepek szerkezeti sajátosságait. E sorok írója pedig a Lébény-Kaszás-dombi feltárás avar kori része alapján vizsgálja az állattartó helyek településszerkezetre gyakorolt hatását.

A projekt első éve folyamán elindultak az interdiszciplináris vizsgálatok is. Gherdán Katalin, Kiss Gabriella, Dódy István, Szakmány György és Tóth Mária több lelőhely kerámia-, kő- és salakleletein végez anyagvizsgálatokat. Sümegi Pál vezetésével megtörténtek az első geológiai fúrások paleoökológiai elemzések céljából. Emellett, a megnyert pályázat keretében, Pusztai Sándor vezetésével Visegrád-Várkert-dülőn már geofizikai felmérést is végeztek, az újonnan feltárt visegrádi-sibriki kora középkori településhorizontok keltezését pedig radiokarbon kormeghatározással igyekszünk megerősíteni az MTA Atomki labor közreműködésével.

Csoportunk több tagja beszámolt már előzetes kutatási eredményeiről a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt. A hazai tanácskozások közül a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett „A cserép igazat mond...” című konferenciát kell kiemelnünk, a nemzetközi fórumok közül pedig a tizedik alkalommal a szlovákiai Szomolányban (Smolenice) megrendezett Rurallia konferenciát említhetjük.

4. kép: Celldömölk-Vulkán-fürdő 83. objektuma, egy külső kemence (fotó: Pap Ildikó Katalin)

³ A Visegrád-várkeri ásatások feldolgozásának lehetőségéért Kovalovszki Júliát és Gróf Pétert illeti köszönet.